

УДК 159.942:355/359

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.2.4>**Яна ПОНОМАРЕНКО**

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, posokhova1992@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3374-3930

Володимир ФІЛОНЕНКО

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, volodka@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2662-1705

**ОЦІНКА РІВНЯ АГРЕСИВНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ:
РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Дослідження рівня агресивності серед військовослужбовців стає актуальною темою у сучасній психологічній літературі, особливо з урахуванням гендерних відмінностей та їхнього впливу на психологічний стан людей, що служать у військових формуваннях. Основною метою даного дослідження було виявлення та аналіз показників агресивності у чоловіків і жінок-військовослужбовців. Було визначено наступні завдання дослідження: 1. Проаналізувати наукову літературу та попередні дослідження з проблематики агресивності серед військовослужбовців; 2. Провести емпіричне дослідження рівня агресивності серед військовослужбовців. Наукова новизна дозволяє значно розширити існуючі уявлення про агресивність серед військовослужбовців та створює передумови для більш ефективного управління психологічним станом військових в умовах бойових дій. Вибірка дослідження становить 70 військовослужбовців. Першу групу становили чоловіки у кількості 39 осіб, а другу групу жінки – 31 особа. Для досягнення поставленої мети було залучено «Опитувальник рівня агресивності» А. Buss та А. Durkee. Висновки. Результати дослідження показали, що чоловіки-військовослужбовці виявляють вищі рівні фізичної та вербальної агресії порівняно з жінками. Вони також мають більш виражені прояви дратівливості та схильності до підозр. Водночас, у групи жінок більш високий рівень виявлених почуттів провини та непрямой агресії. Отримані дані дослідження підкреслюють важливість розуміння гендерних відмінностей у проявах агресивної поведінки серед військовослужбовців для ефективного планування психологічної підтримки та тренувальних програм. Це є ключовим аспектом у забезпеченні не лише оптимальних умов для службової діяльності, а й збереження психічного здоров'я військового персоналу.

Ключові слова: агресивність, військовослужбовці, військові формування, гендерні відмінності, психологічна підтримка, фізична агресія, вербальна агресія.

**Yana Ponomarenko, Volodymyr Filonenko. ASSESSMENT OF AGGRESSION LEVEL
IN MILITARY PERSONNEL: RESEARCH FINDINGS**

The study of the level of aggressiveness among military personnel is becoming a topical topic in modern psychological literature, especially taking into account gender differences and their impact on the psychological state of people serving in military formations. The primary aim of this study was to identify and analyze aggression indicators among male and female military personnel. The following study tasks were determined: 1. Reviewing scientific literature and previous studies on aggression among military personnel; 2. Conducting empirical research on aggression levels among military personnel. The novelty of this study significantly expands current understanding of aggression among military personnel and sets the stage for more effective management of psychological well-being in combat conditions. The study sample consisted of 70 military personnel, with 39 men comprising the first group and 31 women comprising the second group. To achieve the study tasks, the Aggression Questionnaire by A. Buss and A. Durkee was utilized.

Findings revealed that male military personnel exhibited higher levels of physical and verbal aggression compared to their female counterparts. They also showed more pronounced tendencies towards irritability and suspicion. At the same time, the group of women has a higher level of revealed feelings of guilt and indirect aggression. These findings underscore the importance of understanding gender differences in aggressive behavior among military personnel for effective planning of psychological support and training programs. This aspect is crucial not only for optimizing conditions for military service but also for preserving the mental health of military personnel.

Key words: aggression, military personnel, military formations, gender differences, psychological support, physical aggression, verbal aggression.

Постановка проблеми. В умовах війни питання агресивності серед військовослужбовців набуває особливої актуальності. Високий рівень стресу, часті бойові зіткнення, фізичні та емоційні травми створюють сприятливий ґрунт для зростання агресивних настроїв. Агресивність, якщо вона не контролюється, може мати серйозні наслідки як для окремих військовослужбовців, так і для всього підроз-

ділу. Неконтрольована агресія може призвести до порушень дисципліни, конфліктів, випадків насильства та інших негативних проявів, що, своєю чергою, знижує боєздатність та згуртованість військових підрозділів, а також може впливати на психічне здоров'я та соціальне функціонування військовослужбовців.

Агресивність є важливим психологічним фактором, що може відобразитися на пове-

дінці та ефективності військовослужбовців. Військова служба пов'язана з високим рівнем стресу, фізичними та психологічними навантаженнями, що може сприяти підвищенню рівня агресії. У воєнний час важливо не лише забезпечувати фізичну підготовку військовослужбовців, але й піклуватися про їхній психічний стан. Розуміння рівня агресивності та факторів, які її спричиняють, дозволяє розробляти цільові програми психологічної підтримки та інтервенції, які допомагають зменшити негативний вплив стресу й підвищити стійкість військовослужбовців до психологічних навантажень. Це сприяє покращенню морального духу, збереженню психічного здоров'я і підвищенню загальної ефективності виконання бойових завдань. Результати дослідження можуть бути корисними для психологів, командирів підрозділів та інших спеціалістів, які займаються питаннями психологічної підтримки та підготовки військовослужбовців, сприяючи покращенню психологічного клімату в армії та зниженню рівня конфліктів. Дослідження рівня агресивності серед військовослужбовців є критично важливим у контексті сучасних військових реалій, де від психологічної стійкості й згуртованості підрозділів багато в чому залежить успіх у виконанні бойових завдань та збереження людських життів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації в області агресивності серед військовослужбовців відображають кілька ключових тенденцій. Деякі з них зосереджуються на вивченні впливу стресових ситуацій на рівень агресивної поведінки у військових, зокрема в умовах бойових дій або довготривалих військових операцій [7]. Інші дослідження досліджують гендерні та вікові її відмінності, де важливою тенденцією є застосування передових методик аналізу даних та статистичних методів для більш точного вимірювання [1]. Сучасні наукові публікації акцентують на важливості психологічної підготовки та психологічної підтримки для зменшення агресивної поведінки у військових при різних сценаріях [3]. Крім того, деякі дослідження досліджують вплив соціально-психологічного клімату військових підрозділів на рівень конфліктів та агресії, що допомагає виявити ключові фактори, які можуть бути використані для покращення організаційної культури та клімату [2]. Група українських дослідників на чолі з Я. Мацегорою вказують, що мотивація військовослужбовців є ключовим аспектом, який впливає на їхню поведінку, ефективність та психічний стан. У контексті агресивності, розуміння

типології та структури мотивації військових набуває особливого значення, оскільки мотиваційні чинники можуть впливати як на рівень агресії, так і на способи її прояву [10]. Загалом, останні дослідження і публікації надають цінні наукові дані та рекомендації для розробки програм та стратегій, спрямованих на зниження агресивної поведінки у військовому середовищі та покращення психологічного здоров'я військовослужбовців [6]. В умовах розвитку постмодерного суспільства та зростання рівня несвідомої агресивності, зазначають дослідники, розвиток емоційно-вольового компонента є критично важливим, адже це дозволяє забезпечити не лише ефективну службу, але й зберегти психічне здоров'я [11]. Усвідомлений підхід, пишуть закордонні вчені, є психологічною стратегією, що передбачає уважність та прийняття своїх думок, емоцій та фізичних відчуттів. В контексті подолання агресії цей підхід дозволяє особі усвідомити свої внутрішні стани, які можуть спричинити агресивну реакцію, та знаходити більш конструктивні способи взаємодії зі стресовими ситуаціями [8].

Так, у дослідженні О. Кокуна зі співавторами йдеться, що емоційно-вольовий компонент включає здатність до саморегуляції, управління емоціями та вольовими зусиллями. Для військовослужбовців, які мають досвід бойових дій, розвиток цього компонента є критично важливим для ефективного подолання ПТСР та зниження рівня агресивності [9]. На думку Я. Мацегори та О. Колесніченко, адиктивна поведінка є важливими аспектами психологічного стану військовослужбовців, особливо тих, які перебувають у стресових умовах або мають досвід бойових дій. Адиктивна поведінка може посилювати агресивність, оскільки залежність від речовин або певних дій, що часто супроводжується емоційною нестабільністю й підвищеною дратівливістю. Науковці зазначають, що обидва явища можуть мати спільні причини, такі як високий рівень стресу, травматичний досвід, психологічні розлади (наприклад, ПТСР), соціальна ізоляція та недостатня підтримка з боку колег і сім'ї [4].

Метою даного дослідження є оцінка рівня агресивності серед військовослужбовців та виявлення основних факторів, що впливають на її формування. **Завданнями** дослідження виступили: 1. Проаналізувати наукову літературу та сучасні дослідження з проблематики агресивності серед військовослужбовців. 2. Провести емпіричне дослідження рівня агресивності серед військовослужбовців. **Наукова новизна** дозволяє значно роз-

ширити наявні уявлення про агресивність серед військовослужбовців та створює передумови для більш ефективного управління психологічним станом військових в умовах бойових дій. Вибірка дослідження налічувала 70 військовослужбовців Збройних сил України. Першу групу становили чоловіки у кількості 39 осіб, а другу жінки – 31 особа. Для досягнення поставленої мети було залучено «Опитувальник рівня агресивності» авторів А. Buss та А. Durkee [5]. Математико-статистична обробка результатів здійснювалася за допомогою t-критерія Стьюдента для незалежних вибірок та критерій кутового перетворення (ϕ) Фішера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Було досліджено форми агресії у групі осіб військовослужбовців, отримані результати представлені у таблиці 1.

Емпіричне дослідження показників агресивності у групі чоловіків та жінок військовослужбовців продемонструвало низку вірогідних відмінностей між означеними групами. За шкалами «Фізична агресія», «Вербальна агресія» та «Дратівливість» зафіксовано вірогідне переважання показника у групі чоловіків у порівнянні з групою жінок, при статистичній значущості $p \leq 0,01$, $p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$ відповідно. Отримані результати засвідчують, що чоловіки частіше вдаються до фізичної агресії, готові застосувати силу у разі конфлікту; схильні вдаватися до образ, негативно забарвленої лексики та погроз, а також, до роздратування, прояву негативних емоцій та

гніву почуттів, що знаходить свій вираз в їх поведінці.

У групі жінок, встановлено вірогідно більший, порівняно із чоловіками, показник за шкалою «Відчуття провини», при статистичній значущості $p \leq 0,05$. Тобто, жінки військовослужбовиці виявляють більшу схильність до прояву аутоагресії, докорів сумління, звинувачують себе у своїх проблемах тощо.

За шкалами «Непряма агресія», «Негативізм», «Схильність до підозр» та «Образа» статистично вірогідних відмінностей зафіксовано не було. Результати дослідження індексу агресивності та індексу ворожості у групах чоловіків та жінок військовослужбовців презентовано у таблиці 2.

Встановлено, що «Індекс агресивності» є вірогідно більшим у першій групі досліджуваних порівняно з другою, при $p \leq 0,001$. Це свідчить, що загальний показник агресивності у чоловіків істотно перевищує аналогічний показник у жінок. Слід вказати, що у чоловіків «Індекс агресивності» перевищує також і межі нормативних значень. Таким чином, чоловікам військовослужбовцям більш притаманною є схильність до проявів агресії у власній поведінці, яка містить ознаки фізичної, вербальної агресії та роздратування, яке спонукає до активних форм агресивності. У групі жінок військовослужбовиць вірогідно більшим, у порівнянні з групою чоловіків, виявився «Індекс ворожості» відмінності, при $p \leq 0,01$. Отже, жінки військовослужбовиці відрізняються більшою вираженістю ворожості, яка

Таблиця 1
Показники форм агресії у чоловіків та жінок військовослужбовців ($M \pm \sigma$)

Шкала	Перша група (чоловіки)	Друга група (жінки)	t	P
Фізична агресія	8.09 ± 0.79	5.48 ± 0.75	2.40	0.01
Вербальна агресія	9.25 ± 0.73	7.13 ± 0.77	2.00	0.05
Непряма агресія	6.31 ± 0.75	7.41 ± 0.81	1.00	-
Дратівливість	7.69 ± 0.71	5.18 ± 0.79	2.36	0.01
Негативізм	3.42 ± 0.80	3.19 ± 0.74	0.21	-
Схильність до підозр	4.73 ± 0.76	6.27 ± 0.78	1.41	-
Образа	4.86 ± 0.82	6.02 ± 0.75	1.04	-
Відчуття провини	3.07 ± 0.74	5.39 ± 0.73	2.23	0.05

Таблиця 2
Показники індексів агресивності та ворожості у чоловіків та жінок військовослужбовців ($M \pm m$)

Шкала	Перша група (чоловіки)	Друга група (жінки)	t	P
Індекс агресивності	25.03 ± 0.76	17.79 ± 0.80	6.56	0.001
Індекс ворожості	9.59 ± 0.81	12.29 ± 0.79	2.39	0.01

Таблиця 3

Частота вияву форм агресивних реакцій у військовослужбовців (%)

Шкала	Групи					
	Чоловіки			Жінки		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Фізична агресія	5	38	57	22	45	33
Вербальна агресія	8	28	64	26	53	21
Непряма агресія	22	62	16	24	50	26
Дратівливість	17	42	41	34	43	23
Негативізм	26	43	31	41	35	24
Схильність до підозр	28	38	34	27	57	16
Образа	25	39	36	19	30	51
Відчуття провини	26	66	8	12	75	13

простежується у схильності виявляти підозрілість та ображати навколишніх. Показники за індексом ворожості в обох групах перевищують межі нормативних значень.

Для більш детального аналізу агресивних проявів поведінки у військовослужбовців ми звернулися до аналізу частоти вияву різних рівнів вияву форм агресивних реакцій. Результати відсоткового співвідношення показників у досліджуваних групах чоловіків та жінок військовослужбовців представлені у таблиці 3 та рисунку 2.

За шкалою «Фізична агресія» було встановлено, що низький рівень фізичної агресії притаманний 22% жінкам проти 5% чоловіків, де $\phi=3.281$, при $p \leq 0,01$. Високий рівень схильності до фізичних проявів агресії діагностовано у 57% чоловіків проти 31% у групі жінок, де $\phi=3.056$, при $p \leq 0,01$. За шкалою «Вербальна агресія» встановлені вірогідні відмінності за всіма рівнями. Низький рівень визначено у 26% жінок проти 8% чоловіків, де $\phi=3.160$, при $p \leq 0,01$. Середній рівень встановлено у 53% жінок проти 28% чоловіків, де

$\phi=3.208$, при $p \leq 0,01$. Високий рівень вербальної агресії виявлено у 64% чоловіків проти 21% жінок, де $\phi=5.658$, при $p \leq 0,01$. Було встановлені вірогідні відмінності між низьким та високим рівнями за шкалою «Дратівливість» у досліджуваних групах. Низький рівень дратівливості присутній у 34% жінок проти 17% чоловіків, де $\phi=2.416$, при $p \leq 0,01$. Водночас високий рівень дратівливості притаманний 41% чоловіків проти 23% жінок, де $\phi=2.294$, при $p \leq 0,01$. За шкалою «Схильність до підозр» було зафіксовано вірогідні відмінності за середнім та високим рівнями. Середній рівень притаманний 57% жінкам проти 38% чоловіків, де $\phi=2.275$, при $p \leq 0,05$. Однак, високий рівень підозрілості демонструє 34% чоловіків проти 16% жінок, де $\phi=2.620$, при $p \leq 0,01$. За шкалою «Відчуття провини» виявлено вірогідні відмінності у низькому рівні, який властивий 26% чоловікам проти 12% жінок, де $\phi=2.214$, при $p \leq 0,05$. За показниками «Непряма агресія», «Негативізм» та «Образа» вірогідні відмінності між рівнями у досліджуваних групах виявлені не були.

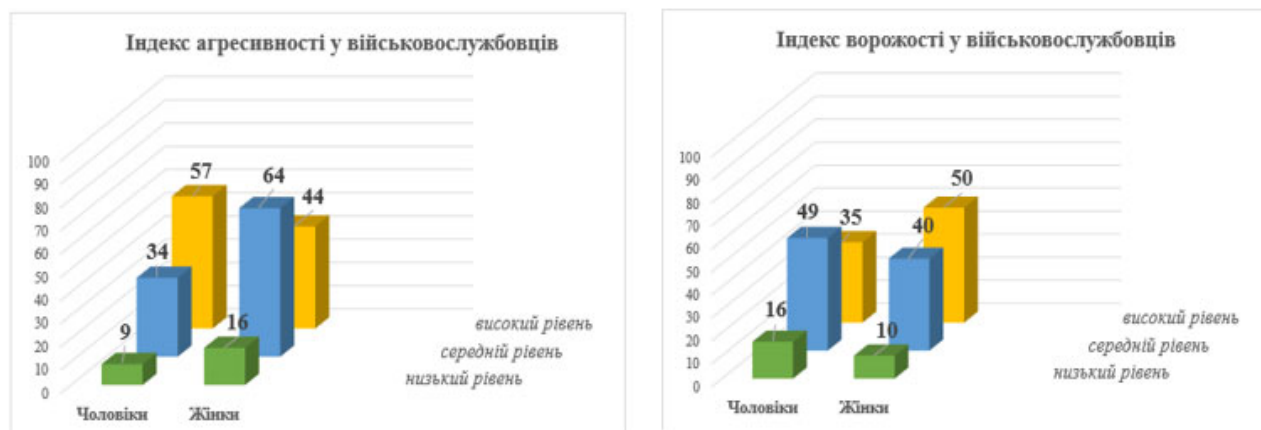

Рис. 1. Графічний розподіл частоти вияву індексів агресивності та ворожості у чоловіків та жінок військовослужбовців.

Отже, чоловіки військовослужбовці демонструють високий рівень фізичної агресивності (57%) та вербальної агресивності (64%), середній рівень опосередкованої агресивності (62%) та відчуття провини (66%). Щодо жінок військовослужбовиць, то більшості властивим є високий рівень образи (51%), середній рівень вербальної агресивності (53%), непрямой агресивності (50%), підозрливості (57%), схильності до відчуття провини (75%).

Графічне зображення частоти вияву індексів агресивності та ворожості у чоловіків та жінок військовослужбовців надано на рисунку 1.

Низький рівень індексу агресивності спостерігається у 16% жінок проти 9% чоловіків. За середнім рівнем індексу агресивності встановлені вірогідні відмінності, показник фіксується у 64% жінок проти 34% чоловіків, де $\phi=3.745$, при $p \leq 0,01$. За високим рівнем індексу агресивності також виявлені вірогідні відмінності, дана ознака діагностується у 57% чоловіків проти 20% жінок, де $\phi=4.841$, при $p \leq 0,01$. Щодо індексу ворожості, то у відсотковому розподілі не спостерігаються вірогідні відмінності у рівнях між групами. Низький рівень притаманний 16% чоловіків проти 10% жінок. Середній рівень показника ворожечі властивий 49% чоловікам проти 40% у жінок. Високий рівень фіксується у 50% жінок та 35% чоловіків.

Отже, отримані емпіричні результати свідчать про своєрідність вияву форм агресивності в обох групах респондентів. Встановлено, що чоловіки найчастіше вдаються до активних форм агресії, про що свідчать високі показники за фізичною та вербальною агресією. Вони відчують роздратування та емоційне напруження воліють знімати шляхом агресивної поведінки. Щодо жінок військовослужбовиць, то вони частіше демонструють схильність до підозрливого ставлення до оточуючих та відчуття провини. Їх звична форма прояву агресивності базується на опозиційній поведінці та направлена імовірніше на власну особистість.

Висновки. Емпіричне дослідження показників агресивності у військовослужбовців виявило значні відмінності між чоловіками та жінками. Чоловіки частіше вдаються до фізичної та вербальної агресії, а також виявляють вищий рівень драгівливості, що проявляється у їх поведінці через гнів та роздратування. Жінки, навпаки, більше схильні до відчуття

провини та аутоагресії, що свідчить про їхню внутрішню схильність до самозвинувачення й докорів сумління. Вивчення показників агресивності у військовослужбовців підтвердило значні відмінності між чоловіками та жінками. Чоловіки виявили вищий рівень загальної агресивності, включаючи фізичну, вербальну агресію та роздратування. Це свідчить про тенденцію чоловіків до активних форм агресивності. Одночасно, у групі жінок військовослужбовиць виявлено більшу вираженість ворожості, що проявляється у схильності до підозрливості та образ. Отже, відмінності в агресивній поведінці між чоловіками та жінками військовослужбовцями підкреслюють важливість розробки гендерночутливих підходів до управління психологічним кліматом та психологічною підтримкою військових підрозділів.

На основі емпіричного дослідження агресивності серед військовослужбовців встановлено вірогідні відмінності між чоловіками та жінками. Чоловіки проявляють вищий рівень фізичної та вербальної агресивності, а також відчуття провини. У жінок частіше спостерігається високий рівень образи та середній рівень вербальної агресивності, непрямой агресивності, підозрливості та схильності до відчуття провини. Ці відмінності підкреслюють необхідність індивідуалізованого підходу до психологічної підтримки обох груп військовослужбовців з метою забезпечення їхнього емоційного та психологічного благополуччя. Отримані результати підкреслюють важливість врахування гендерних особливостей при розробці програм психологічної підтримки для військовослужбовців, спрямованих на зниження агресії та покращення емоційного добробуту.

Перспективи подальших досліджень можуть включати розширення обсягу вибірки із різних військових підрозділів для більш репрезентативних результатів. Додаткові дослідження можуть також глибше досліджувати вплив гендерних ролей і соціокультурного контексту на виявлені відмінності в агресивній поведінці. Крім того, важливим аспектом є дослідження ефективності різних програм та інтервенцій, спрямованих на зменшення рівня агресії та покращення психологічного стану військовослужбовців, що може сприяти вдосконаленню практичних застосувань у цій області.

Література:

1. Білюченко Ю. М. Емпіричне дослідження агресивності в різних статево-вікових групах. *Габітус*. 2023. № 47. С. 158–163.
2. Коваленко Є. С. Діагностика поведінки та переживань в умовах професійної діяльності військовослужбовців. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. Том 34(73). № 1. С. 178–183.
3. Коваленко Є. С. Специфіка стильової саморегуляції поведінки у військовослужбовців. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2023. № 15. С. 52–58.
4. Мацегора Я. В., Колесніченко О. С. Сучасні дослідження факторів адиктивної поведінки у військовослужбовців: закордонний досвід. *Честь і Закон*. 2021. Вип. 1(74). С. 107–114.
5. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132 с.
6. Мілорадова Н. Е., Шевченко В. В., Ларіонов С. О. Емпіричне дослідження емоційно-вольового компонента професійно-психологічної компетентності військовослужбовців НГУ на етапі фахової підготовки. *Наукові перспективи*. 2022. № 11(29). С. 507–520.
7. Пономаренко Я. С. Специфіка моральних засад у військовослужбовців з різним рівнем агресивності. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 5(33). С. 1430–1438.
8. Alizadeh A., Salimi S. H. Military psychological distress-virtues model. *Romanian Journal of Military Medicine*. 2021. P. 471–480.
9. Kokun O., Agayev N., Pischko I., Stasiuk V. Characteristic impacts of combat stressors on posttraumatic stress disorder in Ukrainian military personnel who participated in the armed conflict in Eastern Ukraine. *International Journal of Psychology & Psychological Therapy*. 2020. № 20(3). P. 315–326.
10. Matsegora Y., Kolesnichenko O., Prykhodko I., Izbash S., Panok V., Kateryn M., Yurii R., Miloradova N., Kuznietsov M., Sohan I. Typology and structure of servicemen motivation. *Romanian journal of military medicine*. 2022. № 125(4). P. 693–707.
11. Yevdokimova O., Okhrimenko I., Filonenko V., Shylina A., Ponomarenko Y., Okhrimenko S., Aleksandrov D. The Problem of Unconscious Aggressiveness of Criminals in the Conditions of Postmodern Society Development. *Postmodern Openings*. 2020. № 11 (2Sup1). P. 182–199.